

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2018

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Insignier, amuletter, krigsleksaker? Sigtunas miniatyryxor än en gång

Rune Edberg
Anders Söderberg

I juli 1967 genomförde Else Nordahl en arkeologisk undersökning på fastigheten Professorn 3 i Sigtuna, känd som Lundströmska gården. Här, vid Stora gatan, hade familjen Lundström vid 1800-talets sista årtionden en ”godtköpsaffär”, en diversehandel. Den lades ned 1904. Inredning och inventarier är i stort sett orörda sedan dess, och huset visas sommartid inom ramen för Sigtuna Museums verksamhet. Utgrävaren Else Nordahl (1925–2011) var från 1966 intendent för museet.

Undersökningen ägde rum med anledning av att en uthuslänga i trädgården rivits för att ge plats för en nybyggnad. Från markytan till steril botten i schaktet visade det sig vara ca 2 meter, och Nordahl kunde dokumentera en rad spår av byggnader och kavelbroar ända tillbaka till tiden för stadens grundläggning. Hon registrerade över 400 fyndposter. Bland artefakterna var en stridsyxia i miniatyr av brons, med rester av ett träskafthått fastsittande i skafthålet. (Nordahl 1977).

Miniatyryxan från Lundströmska gården, således anträffad för 50 år sedan, var den första i en rad fynd av detta slag som kommit att registreras vid arkeologiska undersökningar i Sigtuna. Mellan 1988 och 1990 undersöktes fastigheterna Trädgårdsmästaren 9 och 10, också vid Stora gatan, inför ett nybygge för Systembolaget. Därifrån registrerades tre miniatyryxor. Vid grävningar 1990–91 för fjärrvärmeledning och för Stadshotellets planerade utbyggnad i kvarteret Urmakaren framkom ytterligare några. Ännu fler påträffades vid undersökningarna för nybyggen i kvarteret Professorn, dels 1996, dels 1999–2000. Också 2006 gav fynd, nämligen på fastigheten Humlegården 3, när behandlingshemmet Humlegården skulle byggas ut.

De senaste tillskotten till föremålsgruppen gjordes 2017 i museimagasinet. De var två fynd från Trädgårdsmästaren 9–10 som inte hade identifierats korrekt vid registreringen för drygt 25 år sedan. I det ena fallet var endast bladet, i det andra endast skafthållpartiet bevarat. Antalet fynd av miniatyryxor från denna grävning steg därmed från tre till fem. Sammanlagt finns, när detta skrivs, 16 exemplar – hela eller som fragment – i museets magasin. (Se katalog)

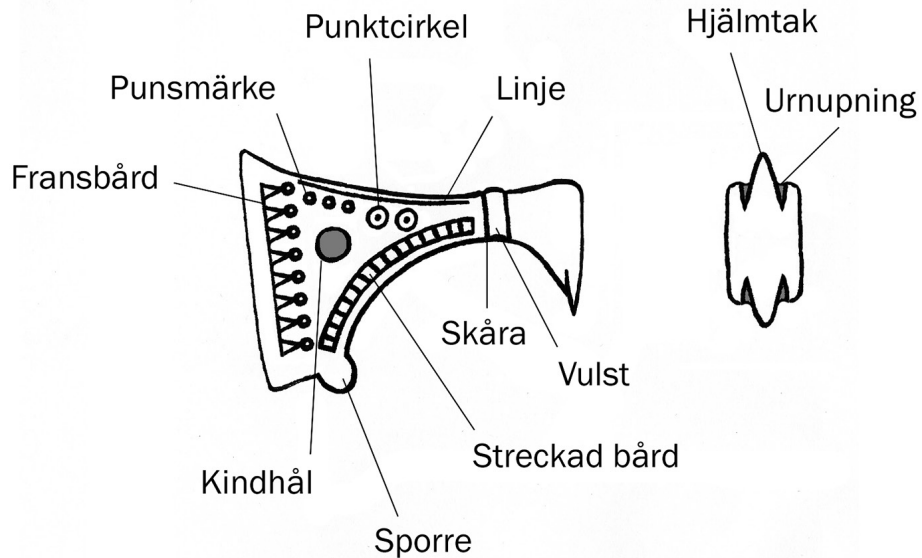
Figur 1. Fyndplatserna för de 16 yxor som påträffats i Sigtuna.
– The find locations for the 16 axes from Sigtuna.

Sigtunafynden

Identifiering och spridning. Alla de 16 kända miniatyryxor från Sigtuna härrör från arkeologiska undersökningar i centrala delar av det tidigmedeltida bebyggelseområdet, inom en radie av cirka 150 meter. Alla fynd utom ett, det ovannämnda från 1967, har gjorts under perioden 1988–2006. Inga äldre fynd finns, trots att samma delar av staden tidigare berörts av relativt stora undersökningar, t.ex. vattenledningsgrävningen 1925 och 1930-talets grundgrävningar på tomter vid Stora gatan. Vad detta beror på är svårt att säga men den extensivare grävteknik som förr tillämpades kan vara en orsak. Fragmentariska och hårt korroderade små föremål kan ha förbisetts. (fig. 1)

Alla kända miniatyryxor i Sigtuna är således påträffade av antikvariskt skolade personer i modern tid. Detta borde, kan man tycka, bädda för att en god uppfattning om respektive fyndkontext och möjliggöra en relativt noggrann stratigrafisk datering. Emellertid har flera undersökningar i Sigtuna Museers regi ännu många år inte bearbetats färdigt. Angående dessa så bygger vi i ett fall (Professorn 1, grävning 1999–2000) på att arkeolog Mats Pettersson låtit oss ta del av sina ännu opublicerade analysresultat (e-post till förf. 29/10 2017). I andra fall har vi fått göra bestämmningar utifrån preliminära rapporter (däribland museets sammanställningar) och vår egen genomgång av arkiverade originalhandlingar.

Ett särskilt problem finns beträffande fynden från Fjärrvärmegrävningen 1990–1991. Vissa oegentligheter vid fyndhanteringen förekom då, vilket i ett par fall kom att skapa osäkerhet om fyndomständigheter och om vilket fynd som var vilket. Vid tidigare publiceringar av Sigtunas miniatyryxor (Edberg 1999, 2008) är några

Figur 2. Yxornas form- och dekorkomponenter. Makarovs yxtyp 1 är använd som exempel.
– The different decorative elements of the miniature axes.

uppgifter, bland annat på grund av detta, felaktiga. Man bör särskilt notera att bredyxan från Nicolai gränd (yxa N i katalogen till denna artikel), som framkom vid Fjärrvärmegrävningen, vid något tillfälle tydligen förväxlats med det – i denna artikels inledning – nämnda äldre fyndet från Professorn 3, yxa I. Bredyxan N var för övrigt försvunnen vid den första sammanställningen av Sigtunas miniatyryxor (Edberg 1999) men har sedermera identifierats och återbördats till samlingarna.

Typindelning. Miniatyryxor av detta slag är en sedan länge uppmärksam, vida spridd typ av föremål. Redan på 1800-talet beskrevs de från olika fyndplatser i Tsarrysland. Enstaka var tidigt också kända i Sverige. Under de senaste årtiondena har en hel del ny forskning om miniatyryxor publicerats. Särskilt bör nämnas en genomgång av den ryske forskaren Nikolaj Makarov. Denne gjorde en indelning i två huvudtyper (Makarov 1992). Efterföljande forskare har följt hans exempel, vilket vi också gör här.

Typ 1 enligt Makarov är små skäggyxor med största bredd upp till ca 55 mm med en upp till 40 mm bred egg. Utan att vara helt och hållet lika har de många gemensamma drag: skafthålspartiet har flikar eller flänsar baktill, ett så kallat hjälmtak, och halsen mellan skafthålsparti och blad är försedd med skåror vilka bildar valkar eller vulster. Den främre delen av bladet, med eggen, är kraftigt nerdragen och den undre kanten därmed starkt konkav. Bladet kan ha ett litet runt hål i centrum ("kindhål") och vara försett med en sporre. Ornamentiken består av olika kombinationer av linjer, bårder med dubbla linjer med tvärställda streck ("streckade" eller "skrafferade" bårder), sicksackmönster, punsmärken, bårder med trianglar – som kan ha små punsmärken i spetsarna och påminna om en tygfrans (i denna artikel kallade "fransbårder") – samt punktciinklar. (fig. 2)

Figur 3. De två yxorna av Makarovs typ 2, yxorna N och O. Lagda samman visar bladen likheter i bladens symmetriavvikelser i förhållande till skaftet. Rimligtvis finns en nära släktskap yxorna emellan. – Axes N and O of Makarov's type 2 compared, showing similar deviations in blade/handle symmetry, suggesting they are closely related.

Typ 2 enligt Makarov är små mycket breda, symmetriska bredyxor eller bilor med svängd egg, med bladet utdraget i spetsar eller uddar och med krokliknande utskott på de inre kanterna. Skaftålspartiet har likadan utformning som typ 1-yxor. Storlek, utförande och dekor liknar också den som förekommer hos typ 1.

Av de 12 Sigtunafynd som är tillräckligt kompletta för att kunna bedömas tillhör nio Makarovs typ 1, nämligen yxorna A, B, C, F, G, H, I, K och L. Yxorna N och O är av typ 2. Yxorna D, E, M och P har bara skaftålspartierna bevarade. De senare är alla av typen med hjälmatak och det kan inte vara någon tvekan om att de är delar av samma slags miniatyryxor. De går däremot inte att sortera i typ 1 eller typ 2. Yxan J är av en typ som klart avviker. (Se bilder och beskrivningar i katalog sist i artikeln)

Tillverkning och material. Yxorna kan vara gjutna i förlorad vax-teknik. Metoden att tillverka föremålsförlagor av vax som sedan bakats in i magrad lera, som därefter bränns till en keramisk gjutform, har varit viktig under järnålder och medeltid. Det är det enklaste sättet att tillverka gjutförlagor. Intrikata mönster kan lätt tryckas in med mönsterverktyg i det mjuka vaxet. Den gjutna slutprodukten visar en oöverträffad trohet mot originalmodellen.

Metoden har använts såväl vid tillverkning av unika smycken som vid kopiering i massfabrikation, där förlagor av exempelvis metall tryckts in i mjuk lera varefter den uppkomna kaviteten fyllts med vax som fått stelna och därefter fått utgöra gjutförlaga (jfr Pedersen 2010:99ff; Söderberg in press).

Sigtunas yxor av Makarovs typ 1 visar inte den likformighet som kan förväntas om de skulle ha framställts efter samma modermodell. Däremot är de två bredyxorna av Makarovs typ 2 påfallande lika varandra i bladens form och visar exakt samma symmetriavvikelser där bladets baksida möter skaftet. De kan mycket väl vara framställda efter samma modermodell (*fig. 3*). Yxorna avviker något i eggarnas kurvatur och bladens utskott på baksidorna, men det är sådana delikata detaljer som gärna kan skilja två vaxkopior åt efter tillhyfsning före formtillverkning. Hade yxorna varit gjutna i samma stenform hade de troligen varit mer lika i detaljerna.

För att få loss ett föremål man gjutit med förlorat vax slås gjutformen sönder. Fynd av trasiga gjutformar kan alltså avslöja vad en verkstad producerat. Exempel på detta finns t.ex. från Birka (Ambrosiani 2013:237). Ännu har Sigtunaforskningen endast gjort enstaka nedslag i ämnet (Söderberg & Gustafsson 2007; Gustafsson 2011). I Ryssland finns rika degelmaterial, men få fynd av keramiska gjutformar. Khvoshcinskaya antar att formarna saknas i fyndmaterialen på grund av de är sköra och oansenliga – de bevaras illa och har inte uppmärksammats vid utgrävningar då vattensällning inte är vanligt i Ryssland (Khvoshcinskaya 2012:169ff). Gjutformar från produktionen av dessa yxor förefaller således saknas. Från Lödöse finns en stengjutform för Sankt Olofsyxor (Ekre m.fl. 1994:50) och från Kaupang finns en blymodell för en mycket liten miniatyryxa (Pedersen 2010:82f), men ingen av dessa härrör från produktion av miniatyryxor av de aktuella typerna.

Fem av yxorna har analyserats vid Arkeologiska Forskningslaboratoriet (AFL) i Stockholm. Som väntat består de flesta troligen i grunden av koppar-zinklegeringar som kan ha tillförts tenn och/eller bly då den ursprungliga zinkhalten kokat bort efter många omsmältningar. Två yxor avviker; yxa I som är av en ren tennbrons och yxa O, den nyidentifierade bredyxan av Makarovs typ 2 som är legerad med tenn och bly och även den saknar tillsats av zink, en legering som kan benämnas tennblybrons. (Tabell 1)

Som kontrast kan nämnas metallanalyser av tre yxor, funna i Polen (Panasiewicz & Woloszyn 2002:282). Dessa är redovisade i viktprocent och därför inte direkt jämförbara med våra. Men det är ändå anmärkningsvärt att en av de polska yxorna, som också är av Makarovs typ 2, är gjord av en kopparlegering med tillsats av just tenn och bly. Några zinkvärden redovisas inte i de analyserna. Möjligen kan likheten i legeringar hos typ 2-yxorna, samt det faktum att de från Sigtuna tycks nära besläktade, antyda att yxor av denna typ haft ett snävt produktionsområde. Panasiewicz & Woloszyns tredje analys redovisar en yxa gjuten i en närmast ren bly/tennlegering, något som vi inte sett i Sigtunamaterialet.

En av frågorna vi ställde inför metallanalysen var om det gick att se några spår efter en eventuell förgyllning. Endast yxa O visade spår av guld och kvicksilver, men analysrapporten bedömer spåren som så vaga att någon slutsats inte kan dras (Wojnar-Johansson & Ahlgren 2018).

Dekor. Av de 12 Sigtunayxorna med bibehållet blad är endast yxa B så välbevarad att det med säkerhet går att urskilja hela bladets ursprungliga dekor. Yxa J är också mycket välbevarad men dess blad saknar helt dekor. I övrigt gör korrosion att frågor om dekor endast kan avgöras partiellt. *Figur 2 och tabell 2* visar de olika slag av ornamentik som kan, med detta bestämda förbehåll, konstateras på miniatyryxornas blad.

Skaft och skafthål. Av de 13 Sigtunafynd som har skafthålspartiet bevarat, har 12 (yxorna A, B, C, D, E, G, I, K, L, M, N och P) detta utformat med hjälmatak, dvs. med urnupna, utdragna flikar eller flansar avsedda att gripa om skaftets bakre sida. Den avvikande yxan J har ett skafthål som enbart har flikar för att gripa om skaftets sidor.

Prov/Sample	Cu	Zn	Ag	Sn	Pb
Yxa J , Humlegården 3, fnr 1539	90	7	tr.	tr.	3
Yxa L , Humlegården 3, fnr 2048	87	5	tr.	6	2
Yxa I , Professorn 3, fnr 251	95	tr.	tr.	5	tr.
Yxa B , Trädgårdsmästaren 9–10, fnr 13680	91	8	tr.	1	tr.
Yxa O , Trädgårdsmästaren 9–10, fnr 19022	95	0	tr.	2	3

Tabell 1. Resultat av analyser (SEM-EDS) av fem av Sigtunas miniatyryxor. Upprepade elementanalyser gjordes på varje yxa. Resultaten presenteras i atomprocent beräknade som rena metaller och avrundade till hela procentsatser eftersom SEM redovisar en felmarginal på +/- 1 %. – The results of multiple analyses (SEM-EDS) of five axes from Sigtuna. The results are shown in atomic percentages rounded to the nearest whole percentage. tr. = spår/traces. Efter Wojnar-Johansson & Ahlgren 2018.

Av de 13 med skafthålsparti har två påträffats med rester av fastsittande träskaft (yxorna A och I). I ytterligare ett fall finns spår av ett skaft möjligen fastoxiderade i skafthålet (yxa K). För yxa A gäller att de löst sittande skaftrester som finns noterade i fynddatabasen från 1988–90, och som ännu var bevarade 1998 (bekräftat av ett foto från detta år, *fig. 4*), hade förkommit 2017. Kanske hänger detta ihop med ompackningen av fyndet i samband med museimagasinets flyttning. Vidare har ett annat av fynden (yxa M) konserverats ihop med en bit läder, men om denna verkligen hör ihop med föremålet är ovisst. Säkert är dock att det inte är frågan om någon snodd för att bära yxan i runt halsen, eftersom lädret inte är trätt genom skafthålet.

Fyndkontext och datering. Alla Sigtunafynd av miniatyryxor härrör från kulturlagren. Från de omkring 1000 gravar från perioden ca 1000–1200 som undersökts i staden finns inga fynd av dessa föremål. Dateringen av Sigtunafynden är således helt bero-

Figur 4. Yxa A, Trädgårdsmästaren 9–10, fynd nr 22166, fotograferat 1998. En rest av träskafftet, som sedermera förkommit, fanns fortfarande knuten till fyndet. – Axe A, from the Trädgårdsmästaren 9–10 site, photographed in 1998 when still connected with the remains of a wooden handle, subsequently lost.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
Typ 1	●	●	●			●	●	●	●		●	●				
Typ 2														●	●	
Obestämd typ				●	●								●			●
Atypisk										●						
Punsmärken	●		●					●	●							
Punktcirklar		●	●			●	●	●				●		●		
Linjer							●	●	●			●		●		
Streckad bård		●										●				
Sicksackbård														●		
Fransbård		●							●		●					
Kindhål		●				●						●				
Sporre	●	●	●				●	●	●							

Tabell 2. Iaktagbara karaktärsdrag och dekorelement hos Sigtunas 16 miniatyryxor.
– Visible decorative elements and other characteristics of the 16 axes from Sigtuna.

ende av analysen av fyndkontexterna i lagren. Vissa kan dateras relativt noga, andra har en datering inom vidare ramar. De starkaste dateringarna finns från de stratigrafiskt analyserade grävningarna men också från dessa kommer fynd som inte kunnat ges någon noggrannare datering eftersom de påträffats i omrörda kontexter. (fig. 5)

Yxorna A, B, C, F, M, O och P är deponerade i lager med ganska snäva dateringar, alla dateringsintervall grupperar sig inom ramintervallet 1050 till 1200. Yxa J har en något tidigare datering, 1030–1050, men den är också atypisk och är kanske inte av samma art som de andra.

Yxorna E, G, H, I, J, K och L är antingen påträffade i lager vars tillblivelse inte kan dateras snävare än till intervall av mellan 100 och 200 år eller är dokumenterade på ett vis som endast medger en sådan bred datering. Yxorna D och N har mycket grovt uppskattade dateringar, som därför bör betraktas som svaga.

Yxorna från undersökningarna i kvarteren Trädgårdsmästaren, Urmakaren och Professorn 1 (A, B, C, O, P, F och M) kommer alla från sammanhang som andas välbärgade förhållanden. Yxorna från Trädgårdsmästaren är knutna till kontexter med fynd av östlig karaktär, nämligen tre bysantinska elfenbenskammar, ett rysk-bysantinskt silverkors, bysantinskt glas, ett ryskt uppståndelseägg samt tidig importkeramik av amfora-, och orientalisk typ. Där finns också fynd av västlig andennekeramik. Yxan från Urmakaren kommer från en stadsgård som åtminstone under 1000-talets första hälft varit knuten till kungen genom det så kallade Kung Olofs mynthus. Efter att mynthuset förlorat sin roll har den fortsatt hysa hantverk av högreståndskaraktär. Jonas Ros tolkar stadsgården som ett kungligt innehav där hantverkare i kunglig tjänst varit verksamma (Ros 2016:145). Yxan från Professorn 1 är funnen nära en hantverksmiljö på en stadsgård som i en tidigare fas givit tre fynd av tyska guldspännan (jfr O'Meadhra & Söderberg 2017:17). Ungefär samtida med yxan är smärre fynd av guld och valrosselfenben, varför vi kan ana att vi har att göra med en miljö med hög social status.

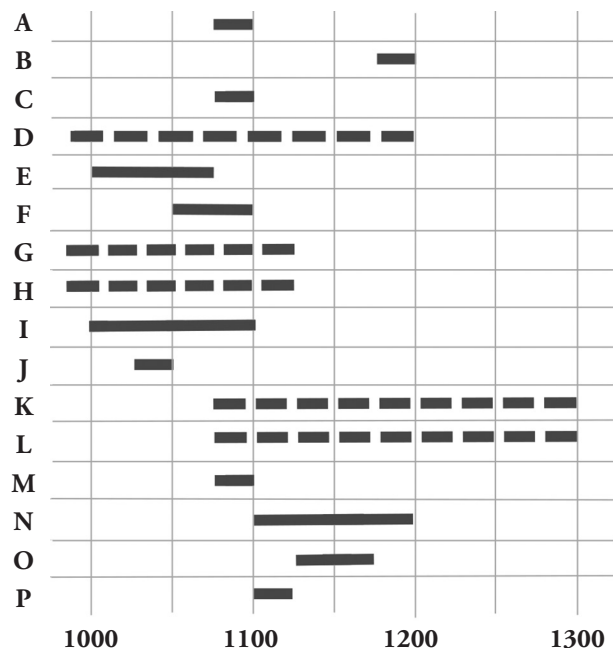
Att sära ut enskilda kontexter i det centrala Sigtuna som speciellt socialt signifikanta kan tyckas vanskligt, eftersom hela staden generellt under 1000- och 1100-talen varit en angelägenhet för den sociala eliten. Det är dock tydligt att både kvarteren Urmakaren och Trädgårdsmästaren varit miljöer med mycket säregna profiler: Urmakaren genom sin anknytning till kungen och Trädgårdsmästaren med sina många östliga föremål. Fynden därifrån visar att införseln av sådana formligen exploderar vid 1000-talets mitt.

Jämförande fynd

Spridning och datering. Makarov förtecknade i sin tidigare nämnda artikel från 1992 alla miniatyryxor som han kände till. Det handlade om 62 exemplar. Av dessa var 53 påträffade inom Rysslands, Ukrainas och Vitrysslands moderna gränser. Nio var från annat håll: Sverige (men Makarov kände inte till något av Sigtunafynden), Danmark, Finland, Estland, Lettland och Polen. Av de två huvudtyperna (se ovan), representerades typ 1 av 39 och typ 2 av 18 exemplar. Övriga var atypiska. (Makarov 1992.)

Miniatyryxorna förekommer tätast vid mellersta delen av floden Dnjepr, i området runt sjön Ilmen och mellan floderna Volga och Oka, dvs. i den tätast befolkade delen av det fornryska riket, Rus. De flesta är påträffade i städer och gränsbefästningar och endast mycket få på ren landsbygd. Huvuddelen av miniatyryxorna av typ 1 hör till 1000-talet. Men vissa hör till 1100-talet. Typ 2 tillhör ungefär samma tid: från 1000-talets början till 1100-talets början. (Makarov 1992.)

Det äldsta väldaterade fyndet i Makarovs katalog kommer från Novgorod, från en kontext som med stöd av dendrokronologi daterats till 1006–1025 (Makarov 1992, katalogens nr 40; typ 2). Ett annat tidigt fynd från Novgorods kulturlager kan dateras till 1000-talets mitt (Makarov 1992, katalogens nr 8; typ 1). Makarov fann

Figur 5. Diagram över sigtunayxornas stratigrafiska dateringar. – The stratigraphical datings of the Sigtuna axes.

att dekorerna med bårder och med punktcirklar existerat samtidigt, men att bårdmönstret tycktes ha fallit ur bruk omkring sekelskiftet 1100. Punktcirkelmönstren fortsatte däremot att användas under 1100-talet.

Före fynden i Sigtuna var endast två miniatyryxor av liknande slag kända från Sverige. (De nämns också av Makarov.) Den ena är från Ultuna, Bondkyrka socken, Uppland, har brett skägg och är dekorerad med punktcirklar över både blad och skafthålsparti. Den har skafthålsflikar, men inte hjälmatak. (Almgren 1910:264.) Formen påminner om den ovannämnda atypiska miniatyryxan yxa J från Sigtuna. Den andra, av typ 1, är från Rinkaby socken, Skåne. Också detta är ett äldre fynd med både hjälmatak, dekorerad hals, punktcirklar, kindhål och sporre (Tillväxten 1910:255, inv. nr 14130; Arne 1911:58f, fig. 244 c, d; 1914:215f, fig. 362).

Ryska gravfynd. Ifråga om ryska fyndplatser kan gravfältet vid floden Kema (i arkeologisk litteratur också benämnt Nikolskoje III) speciellt nämnas. Fyndlokalen ligger två kilometer från Kemas mynning i Ozero Beloje ("Vita sjön") en plats belägen ca 400 km öster om dagens S:t Petersburg. Vid sjön ligger också en ort – i dag en småstad, kallad Belozersk – känd från Nestorskrönikan under år 862 som platsen där Sineus, en bror till Rusrikets legendariske grundare Rurik, slog sig ner. (PVL, inledningen; Franklin & Shepard 1996:48f.)

Gravar vid Kema som, bland annat med hjälp av myntfynd, kunnat tidfästas till 1000-talets mitt och tredje fjärdedel har vid undersökningar, senast på 1980-talet, visat sig vara rikt försedda med föremål. Däribland var fyra miniatyryxor. Båda typerna var företrädda (typ 1: nr 10, 11; typ 2: nr 42, 43 i katalogen hos Makarov 1992; Makarov 2006; Makarov & Beljakov 1989; jfr Roslund 2016). Två av de fyra miniatyryxorna hade bevarade, fastsittande skaft. I en pojkgrov (nr 10) var för övrigt miniatyryxan i två delar, vilka knutits ihop med en ulltråd – som ännu var bevarad – och lindats in i ett tygstycke. Den låg vid pojkens höft. Detta måste betyda att föremålet, trots att det varit trasigt, ändå varit mycket betydelsefullt.

Många andra fynd från från Kemagravarna, som uppståndelseägg, tinningringar och björntandsamuletter, är för övrigt påfallande lika vissa kulturlagerfynd från samma tid i Sigtuna. De vittnar om ett välstånd som i bosättningarna i området vid Vita sjön antas ha grundats på pälsdjursjakt och skinnhandel (Makarov 2006).

Sedvänjan att lägga föremål i gravarna upphörde, till skillnad från i Sigtuna med omnejd, inte i Rus i samband med kristnandet utan levde under en ganska lång tid kvar på en del håll där. De miniatyryxor som påträffats i gravar i Rus är därför särskilt intressanta. Minst tio härstammar således från gravar, däribland fyra från det nyssnämnda, sakkunnigt undersökta Kemagravfältet. De hade där lagts ned i pojkers och unga mäns gravar. Att föremålen där symboliserar ett krigarideal är en rimlig tanke särskilt eftersom att också fullstora stridsyxor fanns i ett antal gravar på samma gravfält. Här bör en brasklapp skjutas in. Vapen i gravar får inte mekaniskt tolkas som att den döde varit yrkeskrigare eller (i en barngrav) varit ämnad för en militär karriär. Gravgåvorna bör i första hand ses som samhälleligt och kulturellt kodade statusmarkeringar. Att två av miniatyryxorna från Ryssland påträffats i kvinnogravar illustrerar detta.

Figur 6. Arkeolog Olof Heimer lyfter yxa G ur jorden i kvarteret Professorn 4 inför en utsänd kameraman från TV-nyheterna den 11e augusti 1996. – Archaeologist Olof Heimer filmed for the TV-news as he excavated axe G on August 11, 1996. Foto: Sigtuna museum.

Miniatyryxor med säkra 1000-talsdateringar i Ryssland finns vidare från Staraja Russa på sjön Ilmens södra sida (1050–1100) och Sarkel (Belaja Vezha) vid floden Dons nedre lopp (Makarov 1992, i dennes katalog nr 9 respektive 35, båda typ 1). I övrigt dominerar dateringar med föga exakta uppgifter inom ganska vida tidig-medeltida tidsramar, något som tydligt illustreras också i en senare materialsammansättning (Kucypera m.fl. 2011).

Polska fynd. Sedan Makarovs arbete gavs ut har nya fynd tillkommit. Tre miniatyryxor som påträffats utan daterande kontext i Grodek i Lublinprovinsen i sydöstra Polen, intill den nuvarande gränsen till Ukraina, har beskrivits. Det var två exemplar av typ 1 och ett fragment av typ 2. Också några andra äldre fynd, som saknades hos Makarov, publicerades samtidigt (Panasiewicz & Woloszyn 2002). Polska forskare har därefter fortsatt kartläggningen av miniatyryxornas totala spridning, och samlat in uppgifter om totalt inte mindre än 74 exemplar som de fört till typ 1 och 30 som de bedömt som typ 2. Dessutom innehåller deras katalog 50 atypiska exemplar. (Kucypera m.fl. 2011.) Spridningsbilden överensstämmer i stort med den som Makarov presenterade men de nya fynden har medfört en viss geografisk utvidgning, framförallt över nuvarande polskt område.

Något säkert daterat Sigtunafynd som kan jämföras med det allra tidigast daterade Novgorodfyndet finns inte, men allmänt skiljer sig den kronologiska bilden av fynden i Sigtuna inte från fynd på annat håll. Miniatyryxorna tillhör överallt perioden 1000–1200.

Förebilder och symbolik

Alla som skrivit om miniatyryxorna har givetvis haft tankar om föremålets funktion eller betydelse. Kort sagt, vad har de varit bra för? Vem har tillverkat dem, vem har haft dem i sin ägo? En rad olika tolkningsförslag har lanserats, vilka kort ska sammanfattas och diskuteras här.

Att miniatyryxor av brons haft verkliga yxor av järn som förebilder, framhålls av många forskare. Således gjorde Ture Arne iakttagelsen att de i både utformning och dekor liknar fullstora praktyxor. Arne betecknade Kievguvernementet som centralt ursprungsområde. (Arne 1914:215f.) Detta administrativa område inom tsarriket omfattade ett stor del av nuvarande mellersta och västra Ukraina. Peter Paulsen jämförde i sin tur miniatyryxorna med fullstora skäggyxor och yxor med hjälmtak, som han konstaterade förekom i Baltikum och Ryssland från och med omkring år 1000. Han såg dem som en ”vikinga-baltisk” typ men pekade också ut Kievområdet och orter vid Volga som produktionscentra. (Paulsen 1939: 27, 31–32.) Anatolij Kirpichnikov publicerade 1966 en omfattande katalog över fornryska vapen, däribland stridsyxor, med en typologi. Han påvisade att stridsyxorna var de rysiska krigarföljernas viktigaste vapen och kunde belägga typer som utvecklats i Rus. Kirpichnikovs fullstora typ IV som utgörs av skäggyxor med hjälmtak på nacken bakom skafthålet motsvarar, bland miniatyryxorna, Makarovs typ 1. (Kirpichnikov 1966:30; jfr typ V i KLNLM vol. XX sp. 662 fig. 2.)

Mats Roslund gick nyligen igenom forskningsläget om dessa stridsyxor och fann att Kirpichnikovs slutsatser har stärkts genom nya ryska fynd. Föremålets koppling till hird och krigarföljen med östlig utbredning, med centrum i Rus, är tydlig. Också fynden av miniatyryxor följer i huvudsak samma utbredningsmönster, om än med glesare förekomst. (Roslund 2016.)

I äldre rysk forskning hade framförts att miniatyryxorna kunde vara knutna till kulten av den slaviska åskguden Perun. Att mönstren på yxorna föreställde stjärnor och åskviggas var ett annat förslag. Makarov avvisade bestämt båda dessa idéer och visade att dekoren i själva verket imiterar silverinläggningar och annan utstyrsel på fullstora praktyxor. Han påpekade vidare att punktcirklar som de på miniatyryxorna är kända som dekor på alla slags vardagsföremål under 1000–1200-talen och att miniatyryxorna tillhör kristen tid. (Makarov 1992.) Men en hednisk tolkning har icke desto mindre hävdats också senare, och då speciellt beträffande fynden i Baltikum, mot bakgrund av denna regions sena kristnande (Zemitis 1998).

Att miniatyryxor av Makarovs typ 1, som är kvantitativt dominerande, går tillbaka på fullstora strids- och praktyxor av östlig typ, står alltså klart. Men det är osäkrare om typ 2, med dess säregna och extrema form, helt och hållet gör det. Likheten är diffusare – eller åtminstone friare – uppfattad. Pawel Kucypera och Slawomir Wadyl har t.ex. velat ge dessa yxor en egen, speciell innebörd och föreslagit att de är symboliska representationer av båtar. Impulsen till denna idé är ett polskt fynd, från Kaldus, Chelmno (Kulm) i provinsen Kujavien-Pommern, som på bladet har en dekor, som dessa forskare tolkade som ett skepp med besättningsmän, sköldar och eventuellt också rigg. De jämförde yxorna form med skeppsavbildningar på run- och bildstenar på skandinaviskt område och föreslog idén om en anknytning till S:t Olof, i dennes egenskap av sjöfolkets skyddshelgon. Detta skulle då enligt dem innebära en anknytning till skandinavisk kultur. (Kucypera & Wadyl 2011.) För vår del finner vi motivet på miniatyryxan från Kaldus mycket svårt att tyda både utifrån publikationen och det foto som Pawel Kucypera vänligen ställt till förfogande (P. Kucypera e-post till förf. 9/1 2018). Sagt med all respekt förefaller idén en smula långsökta.

Makarov såg en koppling mellan miniatyryxorna och Rusfurstarnas militära följen, hirderna. Han tänkte sig att föremålen är krigaramuletter som ceremoniellt gavs åt unga pojkar som stod på tillväxt för att enrolleras. De skulle då samtidigt kunna ses som ett uttryck för en yrkeskrigarideologi som utvecklades under 1000-talet. De miniatyryxor som påträffats bortom gränserna för det egentliga Rus såg Makarov som spår av rusiska militära aktiviteter, och tributuppbörd. (Makarov 1992.) Också Martin Woloszyn såg miniatyryxorna som yrkeskrigarsymboler, som kunde förknippas med medlemmar av olika furstliga krigarföljen. Enligt hans uppfattning behövde de dock inte ses som speciellt rusiska eller ens östslaviska utan som uttryck för gemensam krigarideologi. (Woloszyn 2007:190f.)

Pawel Kucypera m.fl. ansåg däremot att hirdsymboliken, som den utvecklades av Makarov och även Woloszyn, inte kan beläggas. Att fynden gjorts i städer och fornborgar är enligt dessa forskares uppfattning inte tillräckligt. De avvisade alla konkreta hypoteser om miniatyryxornas speciella funktion och hänförde dem istället till en allmän ”mytologisk-religiös” sfär. (Kucypera m.fl. 2011:125f.)

Guntis Zemitis hävdade till och med, med hänvisning till ett ganska stort antal fynd i Daugmale och andra lettiska fornborgar, att miniatyryxorna inte bör betecknas som fornryska. Men om Zemitis skilde mellan de särpräglade miniatyryxor som det är frågan om här (av vilka han avbildar två av Makarovs typ 1 och en av typ 2), med sådana med annat utförande och som varit avsedda att bäras som amuletter, är oklart. (Zemitis 1988:110, Abb. 8; materialet är opublicerat enligt Kucypera m. fl. 2011, s. 80 not 35, och kan heller inte bedömas här.)

Tema med variationer

Miniatyryxan yxa B är det enda av Sigtunafynden som är så välbevarat att hela dekoren kan studeras. Bladet har en omsorgsfullt utförd dekor med en bård av trianglar, stående på en linje med punsmärken i spetsarna (här kallad ”fransbård”), parallellt med eggen. Längs över- och underkanterna löper streckade bårder. Dessutom förekommer punktcirklar. Bladets båda sidor är lika utförda. Fransbård finns på tre Sigtunaföremål, som täcker hela tidsspännet 1050–1200. Streckad bård finns på två föremål som täcker 1075–1200. Punktcirklar förekommer på sju Sigtunaföremål som täcker hela tidsspännet 1050–1200. Detta stämmer med Makarovs slutsatser. Också bårder tycks förekomma under hela perioden. Detta skiljer sig från Makarovs analys, men materialet är litet och sena fynddateringar (bortsett från yxa B, som sticker ut) är vaga.

Av de fynd som finns avbildade i katalogerna hos Makarov 1992 och Kucypera m.fl. 2011 finns fransbårder lika dem på Sigtunaföremålen yxa B, I och K bl.a. på fynd från Biliar i Tatarstan, Ryssland (Makarovs nr 20) Daugmale i Lettland (ej hos Makarov; Zemitis 1998, Abb. 4 nr 1; Kucypera m.fl. 2011 nr 18), Nikolskoje III i NV Ryssland (Makarovs nr 10) Sarkel vid Don, Ryssland (Makarovs nr 35), Szabolcsveresmart i Ungern (ej hos Makarov; Kucypera m.fl. 2011 nr 125) och Knjaza Gora vid Chernigov, Ukraina (Makarovs nr 51). Streckade bårder förekommer på ett tiotal avbildade exemplar, punktcirklar och/eller punsmärken på flertalet, liksom skårer och vulster på halsen.

Mer ingående jämförelser mellan Sigtunafyndens dekor, och dekoren på fynden i övrigt, är inte möjliga utifrån de olika publikationerna på grund av att avbildningar av en del fynd fattas och att många av de bilder som finns saknar detaljer. Många fynd har, på samma sätt som Sigtunafynden, uppenbarligen också varit korroderade och skadade. Ornamentiken har varit svår att urskilja när de avbildades. Vissa av Sigtunafynden är omsorgsfullt formgivna och mycket noggrant dekorerade, medan andra ger ett enklare intryck. Storleken varierar också en del. Samma förhållande gäller överallt där dessa föremål förekommer. Men intrycket är att utförande och dekor, med variationer inom ramen för ett och samma koncept, är snarlika över hela utbredningsområdet. Miniaturyxnorna av typ 1 och 2 är sammanfattningsvis snarlika i form och dekor över ett stort utbredningsområde med tyngdpunkt i Rus.

Ursprung och innebörd

Att Sigtunas miniaturyxnor sannolikt är importerade från Rus och rent allmänt ett av många arkeologiska belegg för förbindelserna med Rusriket under Sigtunas äldsta skede tycks stå fullständigt klart. Men hur har de kommit hit och hur har de hantverksats här?

Den förste att diskutera Sigtunayxnornas ursprung och symbolik var Mats Roslund i den 1990 utgivna boken ”Makt och människor i kungens Sigtuna” som behandlade den då just avslutade undersökningen i Trädgårdsmästaren 9 och 10 (Roslund 1990:57). Han har sedan återkommit till föremålen flera gånger. Han har sett dem som spår efter östslaviska besökare med hög status: ”...som insignier för maktutövande personer, bojarer eller män från Novgorodprinsens druzjina bars de väl synliga. Att de tillhört män från Rus är mer sannolikt än att skandinaver burit dem i bälten” och med hänvisning till dateringar av fynden från kvarteret Trädgårdsmästaren (tidigast 1075, en tidpunkt då de svenska legoknektarnas roll i Rus var förbi, påpekar han) hävdar att det inte är sannolikt att det var återvändande svenska krigare som förde miniaturyxnorna till Sigtuna. I stället kan de knytas till köpmän från Novgorod, desamma som stod bakom den – troligtvis – ortodoxa Sigtunakyrkan S:t Nicolai. (Roslund 2001:245.)

Hur tillförseln av östliga lyxvaror till Sigtuna i detalj sett ut vet vi inte säkert – om den varit stadig i små doser eller om den kommit stötvís i större portioner vid få enstaka tillfällen. Avseende stadens fynd av bysantinskt glas av så kallad ”Paphos-typ”, motsvarande 12–14 olika bägare daterade till sent 1100-tal, föreslår Lars G. Henricson att de kan ha anlänt i en och samma transport (Henricson 2006:45). Från 1000-talet finns två viktigare besök österifrån beskrivna i kungasagorna – 1035 ska den blivande norsk-danske kungen Magnus den gode ha besökt Sigtuna på sin färd från exilen i Novgorod och 1045 ska Harald Hårdråde ha mellanlandat på sin väg från Bysans tillsammans med gemålen Elisabet Jaroslavna, dotter till storfurst Jaroslav av Kiev och storfurstinnan Ingegerd (Snorre Sturlasson 1993:19ff & 78f). De skaldedikter som Snorre bygger på ger antydningar om hur mäktiga sådana flottor kunde vara och om de mängder lyxgods de förde de med sig. Det är lätt att tänka sig att exotiska varor skiftat händer vid sådana besök, då släkt och vänner möttes och politiska allianser knöts. Hur många av våra bysantinska fynd från 1000-talets

senare del kan vara avtryck av just sådana besök, och kanske t.o.m. av just dessa? Om Roslunds ovannämnda koppling mellan miniatyryxor och soldater från Kievriket är riktig kan också frågan ställas om till exempel Harald och Elisabet försetts med personliga hirdmän inför resan från Kiev till Norge. Flottorna bör ha anlänt från Rus på samma vägar som yxorna.

I ljuset av de många nyfynden, inte minst i Sigtuna, framstår idén (Makarov 1992) om att miniatyryxor om huvudregel representerar rusisk militär överhöghet inte som giltig. Sigtuna har aldrig stått i något underordnat förhållande till några rusiska furstar. Att de furstliga företrädare från Rus som besökt Sigtuna medfört gåvor är något helt annat. Men förslaget att dessa män burit miniatyryxor som insignier får ses som hypotetiskt eftersom ingenting är känt från andra källor om någon sedvänja av detta slag. Ifråga om dateringen hos Roslund 2001 (ovan) har nya fynd tillkommit. Ingen Sigtunayxa kan visserligen fortfarande säkert dateras till 1000-talets första hälft men vissa dateringar har vida ramar och en tidig datering är i dessa fall ingalunda utesluten. Deponeringsår kan givetvis också vara senare än importår.

Skafningens betydelse

I tidigare publicerade artiklar om Sigtunas miniatyryxor (Edberg 1999, 2008) användes termen yxamuletter, något som i sig innebar en viss underförstådd tolkning av föremålen. Denna beteckning var mindre övertänkt. Amuletter som är avsedda att bäras om halsen har rimligen försetts med hål eller öglor för denna sak skull. Men de miniatyryxor det är frågan om skiljer ut sig från amuletter genom att de, precis som fullstora yxor, varit gjorda för att kunna skaftas. De bör då inte ha burits runt halsen, varit påsydda på kläder eller förvarats som lyckobringare i en pung. (Vilket inte hindrar en sekundär användning som amulett eller prydnad, vilket demonstreras av att miniatyryxan i en av de två ryska kvinnogravarna verkligen var uppträdd på ett pärlhalsband.)

Fynd av miniatyryxor med skaft eller rester av trä i skafthålet finns, enligt Makarovs katalog, förutom de nyssnämnda två från Kemagravfältet också från en barngrav i Sarkel (Belaja Vezha) vid Don, från en okänd fyndkontext i Biljar vid Volgakröken och en från en mansgrav i Gorodisjtje vid Pereslavl-Zalessky, ca 140 km NO om Moskva (Makarov 1992, katalognr 35, 20 resp. 15). En miniatyryxa med skaft avbildas dessutom hos Aspelin (1878, fig. 940). Den är från kulturlager i Vladimir. Det finns dessutom ett ryskt och ett polskt nyfynd med skaftrester: ett från Staraja Russa nära Ilmensjön respektive från en barngrav i Dziekanowice i provinsen Storpolen. (Kucypera m.fl. 2011, katalogen där nr 124, 21.)

Nästan alla fyndplatser med bevarade skaft ligger långt från det storfurstliga Kiev och, bortsett från Staraja Russa, också från Rusrikets nordliga metropol Novgorod. Kan det vara mer än en tillfällighet? Flera återfinns dessutom på orter med icke-slavisk befolkning. Området vid Ozero Beloje beboddes av finska vepser. Pereslavl-Zalessky ligger i de likaledes finska merernas dåtida område. Sarkel var anlagd som chazarernas stad och Biljar var volgabulgarernas. De två sistnämnda var turkspråkiga folk. Kan det ha varit vanligare att skafta dem i maktens periferi än i dess centrum?

Förhållandet kan vara skenbart. Av de tio skaftade miniatyryxorna är fyra från gravar, fyra från kulturlager och två har okänd kontext. Frågan bör hellre kunna besvaras så att skaft bibehållits bättre i gravar än under andra omständigheter.

Med tanke på bevaringsförhållandena efter tusen år i jorden kan, allmänt sett, andelen skaftade yxor bland fynden inte betecknas som liten. Det är vidare heller inte säkert att skaftröster alltid kommit att sparas sedan föremålen tagits omhand. Särskilt som en del fynd är gjorda i äldre tider och av icke sakkunniga. Vid rengöring och uppsnygning kan mycket väl träfragment i skafthålet ha petats bort. Fallet med Sigtunayxan A, som trots att den förvarats i museimiljö förlorat sitt skaft, är här en tankeställare. Om miniatyryxor endast hade hittats i gravar kunde man tänka sig att de tillverkats enkom för att bli symboliska gravgåvor. Men de många fynden i kulturlager talar ett annat språk. Man kan gärna anta att alla påträffade miniatyryxor, oavsett nuvarande skick, en gång har varit skaftade.

Skiftande symbolik?

Förklaringen till att Sigtuna är den ojämförligt största enskilda fyndplatsen för rusiska miniatyryxor bör kunna förklaras med att miniatyryxornas symbolvärde inte varit detsamma över tid och i rum.

Ett uppslag kom i samband med ett annat nyfynd i Sigtuna museums fyndmagasin 2017. Då påträffades, förutom de två ovannämnda tillskotten till samlingen av miniatyryxor (yxa O och P) en miniatyryxa av järn, i storlek någorlunda som bronsyxorna, om än inte i stil (*fig. 7*). Den är från fastigheten Professorn 1 som grävdes 1999–2000. Den kan stratigrafiskt dateras till ca 1057–1077 (Mats Pettersson i e-brev till förf. 29/10 2017). Den är smidd men inget försök har gjorts att få till ett skafthål, i stället har en skåra filats ur i godset, säkert för att ett skaft ska kunna surras fast. Att se detta endast drygt fyra cm stora föremål som en leksak, snarare än ett verkligt vapen eller ett verktyg, är inte svårt. Kan man tänka sig samma användningsområde också för de 16 miniatyryxor av det slag som figurerar i denna artikel? Deras exotiska form, liksom de berättelser som sannolikt funnits och spunnits kring dem, placerar dem i avlägsna heroiska miljöer, något som givetvis varit attraktivt för Sigtunas pojkar.

Tanken att miniatyryxor av denna sort varit leksaker har luftats förut, men avfärdats. Haakon Schetelig (1911) menade att föremålen är alltför små och Kucypera m.fl (2011:67) spekulerade i att de är för välgjorda och utsmyckade för ändamålet. Men båda argumenten riktar sig strängt taget inte mot idén om att miniatyryxorna varit leksaker utan mot idén att de från början tillverkats som leksaker, vilket ju är en helt annan sak. Barn leker, som allmänt bekant, med vad som helst, stort som smått. Allt kan fungera som leksaker. ”Fina” barn får också fina presenter. Är det fäder som givit miniatyryxorna åt sönerna, när de återvänt från krigarliv eller handelsfärder i östern och sedan täljt till skaften hemma på vedbacken? Eller har yxorna exporterats fix och färdiga från Novgorod?

Att Sigtunas miniatyryxor och många andra exklusiva importföremål övergivits i golvlagren när hus rivits, hamnat bland avskräde och fyllning i diket (gäller yxorna K och L) eller till och med kastats i sjön med soporna (yxorna G och H) är ett tecken på

att den symbolik, som ursprungligen måste ha häftat vid dessa föremål, ganska snart har blekts ur. Vurmen för det östliga kulturgodset kanske slocknade lika snabbt som den flammade upp? Den skenbara likgiltigheten i hanteringen av Sigtunaföremålen kontrasterar markant mot t.ex. den omsorg och pietet, som visats den lagade miniatyryxan i vepsiska pojkgroven vid floden Kema, nära Vita sjön, i Ryssland.

Bilder utan källhänvisning är utförda av författarna

*Figur 7. Den besynnerliga yxa av järn som påträffades vid utgrävningen i kvarteret Professorn 1 1999. Fynd nr 24073, längd 44 mm, höjd 26 mm, vikt 8 gram.
– The peculiar iron axe copy from the Professorn 1 excavations, 1999.
L: 44 mm, H: 26 mm, W: 8 g.*

Katalog

Nedan presenteras en katalog över de hittills funna sexton miniatyryxorna från Sigtuna, med beskrivningar, måttuppgifter samt daterings- och kontextuppgifter. Längdmått är lika med yxornas längd från nacke till egg, höjdmått är lika med bladens bredd.

Yxa A

Kvarteret Trädgårdsmästaren 9–10, 1988–90. Fynd nr 22166. Fas 5, ca 1075–1100. Längd 50 mm, höjd 34 mm, vikt 13 g. Yxan är en komplett yxa med sporre. Den är dekorerad med punsmärken runt bladets kanter och vid halsen finns tvärgående vulstdekor. Skaftpartiet har hjälmatak med urnupna flikar baktill. Vid utgrävningen fanns trärester i skafthålet – rester av ett skaft. Yxan är påträffad på en kavelbro i anslutning till passage III, anläggning 304, mellan tomterna IV och V i zon I. Närmaste byggnader var hantverkshuset närmast huvudgatan, smedjorna 197 och 315. Bland de samtida fynden på tomt IV är att märka en bysantinsk elfenbenskam med runtext ”KUNT” (fnr 14057, se Roslund 1997:253), tre sländtrissor av glas samt en skärva av en guldekorerad blå bysantisk glashögare av Paphos-typ (jfr Henricson 2006:43ff).

Yxa B

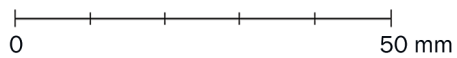
Kvarteret Trädgårdsmästaren 9–10, 1988–90. Fynd nr 13680. Fas 8, ca 1175–1200. Längd 55 mm, höjd 40 mm, vikt 15 g. En komplett yxa med sporre, dekorerad med en skrafferad bård längs övre och undre bladkant, fransbård parallellt med eggen samt punktcirklar. Vid halsen tvärgående vulstdekor och skaftpartiet har hjälmatak med urnupna flikar baktill. Metallen är en koppar-zinklegering med något tenn (Wojnar-Johansson & Ahlgren 2018). Yxan är funnen i kokhuset i tomtzon III på tomt III. Bland fynden märks en liten skärva keramik av andennegods, en bysantinsk enkelkam av elfenben med fågelornamentik (fnr 8287, se Roslund 1997:253) samt sex fragment av glasfingerringar.

Yxa C

Kvarteret Trädgårdsmästaren 9–10, 1988–90. Fynd nr 27160. Fas 5, ca 1075–1100. Längd 40 mm, höjd 31 mm, vikt 9 g. En komplett yxa med sporre, dekorerad med oreלבundna punktcirklar och punsmärken på bladet och tvärgående vulstornamentik vid halsen. Skaftpartiet har hjälmatak med urnupna flikar baktill. Yxan är funnen i utomhusmiljö nära hus 362 på tomt I, ett hus som endast undersökts till liten del varför fynden är få. Att notera är ett guldbleck (fnr 27181), ett litet pressbleck, en ”fågeldrake” ämnad för ett runt sydiskandinaviskt filigranspanne (Jansson 2010).

Yxa D

Fjärrvärmegrävningen 1990–91. Fynd nr 15. Funnen i schakt J i kvarteret Humlegården 12. Grovt daterad till 1100-tal. Skafthålspartiets bredd 12 mm, höjd 18 mm, vikt 5 g. Fragment, endast skafthålspartiet och en del av halsen är bevarade. Halsen har tvärgående vulstdekor och skaftpartiet har hjälmatak med urnupna flikar baktill. Yxan är funnen i utomhusmiljö, i en tomtgräns. Närmare kontextuppgifter saknas, varför den inte kan associeras till andra fynd.

Yxa A

Yxa B

Yxa C

Yxa D

Yxa E

Fjärrvärmegrävningen 1990–91. Fynd nr 16. Prästgatan schakt H. Anläggning 56. 1000–1080. Skaftålspartiets bredd 9,5 mm, höjd 19 mm, vikt 4 g. Endast skaftålspartiet och en del av halsen är bevarade. Halsen har en vag tvärgående vulstdekor. Skaftpartiet har hjälmtak med urnupna flikar baktill och en punktcirkel. Funnen i ett hus med lergolv, hus A56, som ligger under stenläggningen till den processionsväg som anlades efter att bebyggelsen avhysts ca 1070–80 (jfr Wikström m.fl. 2008:70ff). Husets fynd av sammansatta enkelkammar och dess kraftiga syllstensram styrker dateringen.

Yxa F

Kvarteret Urmakaren 1, 1990–91. Fynd nr 7187. Fas 4, ca 1050–1100 (Ros 2009:82ff). Höjd 32 mm, vikt 3 g. Bevarat blad med kindhål och oregelbunden dekor av punktcirklar. Yxan kommer från en hantverksgård, nära huset som tolkats som gårdens hallbyggnad. Utanför denna påträffades en gulddroppe. De omgivande husen har hyst vävstolar och gav flera fynd av glaspärlor samt ytterligare ett guldfynd i hantverkshuset 71 strax intill. Miljön har tolkats som kungligt anlagda hantverkstomter menade att hysa hantverkare som levererat åt till den kungliga miljön (Ros 2016:145).

Yxa G

Kvarteret Professorn 4, 1996. Fynd nr 5245. Från ett sjöavsatt lager med grov datering, ca 975–1125. Längd 51 mm, höjd 31 mm, vikt 12 g. En komplett yxa, förutom att sporren saknas. Bladet är dekorerat med punktcirklar och linjer längs kanter och parallellt med eggen. Vulstornamentik tvärs halsen och skaftparti med hjälmtak och urnupna flikar. Lagrets datering läses uppåt av ett transgressionslager, ett sandigt svämlager, grovt daterats till 1100-tal. Fynden i lagret, bland annat stora mängder hantverksspill från horn- och metallhantverk, är sopor som dumpats i vattnet från stadsgårdar intill.

Yxa H

Kvarteret Professorn 4, 1996. Fynd nr 5246. Från ett sjöavsatt lager med grov datering, ca 975–1125. Höjd 33 mm, vikt 8 g. Blad med sporre och hals, skaftålspartiet saknas. Dekorerad med linjer parallellt med rygg, haka och egg, samt punsmärken och punktcirklar. Data för fyndlagret är desamma som för yxa G.

Yxa I

Kvarteret Professorn 3, 1967. Fynd nr 251. 975–1125. 1000-tal. Längd 54 mm, höjd 39 mm, vikt 13 g. En komplett yxa med sporre. På en sida en fransbård parallellt med eggen, på andra sidan linjer av punsmärken som följer bladets form och bildar en triangel. Skaftålspartiet har hjälmtak och urnupna bakre flikar. Metallen är en tennbrons (Wojnar-Johansson & Ahlgren 2018). Yxan påträffades i ett ca 5,5 meter långt hus, omgivet av en långsgående passage med bevarat långsgående stockunderlag för en kavelbro och två smala brolagda tvärpassager. Höjdnivån, i förhållande till vad utgrävaren betecknat som naturlig bottenlera, var ca 60 till 70 cm. Huset bör dateras till 1000-talet. I huset påträffades också en fullstor skäggyxa av järn med smal egg och skaftflikar (fnr 254) helt nära miniatryxan, sammansatta enkelkammar och ett par dubbelhelkammar. Inom syllstensramen påträffades en Otto-Adelheidpenning med vid datering, ca 991–1040 (fnr 277). Påträffad keramik var genomgående av äldre svartgods (Nordahl 1977).

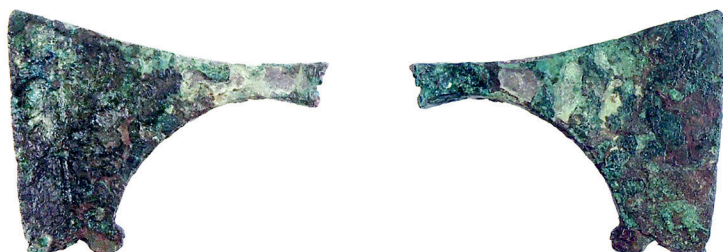
Yxa E

Yxa F

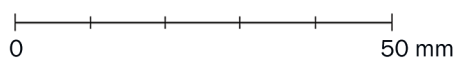
Yxa G

Yxa H

Yxa I

Yxa J

Kvarteret Humlegården 3, 2006. Fynd nr 1539. Fas 2b, ca 1030–1050. Längd 54 mm, höjd 45 mm, vikt 27 g. Bladet saknar dekor, mellan blad och holk finns en tvärgående skåra och skafthålspartiet har spetsiga sidoflikar, de undre längre än de övre. Yxan har en annan form än Makarovs typ 1, och är betydligt tjockare och dubbelt så tung som de andra miniatyryxorna. Metallen är en koppar-zinklegering med litet tillsatt bly (Wojnar-Johansson & Ahlgren 2018). Yxan är funnen i en nord-sydgående passage mellan två tomter. I passagelagret fanns ett fragment av en sepulkralsten av grekisk porfyrit (fnr 1082). I det intilliggande huset, hus J, fanns ytterligare ett fragment (fnr 1082) med passning mot den förra. I övrigt gav huset typiska bostadsfynd. Grannskapet hade en tradition av högreståndshantverk som fortfarande var levande under decennierna före 1050 (jfr Söderberg 2008:97ff).

Yxa K

Kvarteret Humlegården 3, 2006. Fynd nr 1598. Fas 3, ca 1080–1300. Längd 52 mm, höjd 37 mm, vikt 16 g. En komplett yxa utan sporre med svaga spår av skrafferad bård och fragmentarisk fransbård längs eggen. Skafthålspartiet visar att hjälmtak funnits men att flikarna är avbrutna. Möjligen finns skaftröster bevarade i korrosionen i hålet. Yxan är funnen i en dikesfyllning söder om den stenlagda processionsväg som anlades vid 1000-talets slut. Dateringen av lagret är bred och spänner över ungefär 220 år.

Yxa L

Kvarteret Humlegården 3, 2006. Fynd nr 2048. Fas 3, ca 1080–1300. Längd 48 mm, höjd 28 mm, vikt 7 g. En komplett yxa med kindhål och sporre och skrafferade bårder längs haka, rygg o. egg. En punktcirkel på vardera sidan av sporren. Skafthålspartiet har hjälmtak med urnupna bakre flikar och halsen har tvärgående vulster. Metallen är en rödmetall, den består av koppar, zink, tenn och bly (Wojnar-Johansson & Ahlgren 2018). Kontextinformation densamma som för yxa K.

Yxa M

Kvarteret Professorn 1, 1999. Fynd nr 7286. Ca 1075–1095 (Mats Pettersson, personligt meddelande). Skafthålspartiets bredd 15 mm, höjd 20 mm, vikt 8 g. Endast skafthålsparti och del av hals. Hjälmtak med urnupna bakre flikar, samt vulstdekor tvärs över halsen. De läderrester som sitter fast i skafthålet tros inte ha samband med yxan. Funnen i passagelager nära tomt 1 med ca 1,5 kg hornspill, en sammansatt enkelkam och två brynen i fyllningen. Närallgiggande samtida bostadshus i tomtzon II gav fynd av generell bostadskaraktär. Mot slutet av perioden 1075–95 fanns en trolig hantverksbyggnad på tomten, i zon I närmast huvudgatan, nuvarande Stora gatan, med fynd av pärlor av glas och glas/guldfolie, fragment av rödgula fingerringar av glas, läderspill och halvfabrikat till skor samt ca 16 kilo hantverksspill av horn, råämnen, kilformade städ, två fragment av sammansatta enkelkammar och tre dubbelhelkammar samt smärre fragment valrosselfenben.

0 50 mm

Yxa J

Yxa K

Yxa L

Yxa M

Yxa N

Fjärrvärmegrävningen 1990–91. Fynd nr 100. Troligt 1100-tal. Längd 42 mm, höjd 58 mm, vikt 12 g. Till följd av oklarheter i fyndhanteringen under och närmast efter grävningen fanns frågetecken kring denna yxas identitet och dess ursprungskontext. Men efter utredning, bl.a. genom uteslutningsmetoden, är slutsatsen att det är sannolikt att den är identisk med ett fynd som tidigare betecknats med fnr 4 från Nicolai gränd, schakt B, skikt 4. Yxan är en bredbladig yxa av Makarovs typ 2 och den har en sicksackbård indragen parallellt med eggen. Över ena böjen mellan horn och hals finns en linje parallellt med kanten. Över halsen finns en vulstornamentik och skafthålspartiet har hjälmatak och urnupna flikar baktill. Kontexten kan vara en utomhusmiljö med ett 20 cm tjockt lager hornspill. Erfarenheter från kvarteret Trädgårdsmästaren intill kan bekräfta dateringen, då kammakeriet där eskalerade kraftigt under 1100-talet (jfr Pettersson 2007).

Yxa O

Trädgårdsmästaren 9–10, 1988–90. Fynd nr 19022. Fas 7, ca 1125–1175. höjd 51 mm, vikt 5 g. Ett blad till en yxa av Makarovs typ 2. Inga synliga dekorspår på det korroderade bladet, urnupning mellan horn och spetsar. Metallen är en tennblybrons, dvs den består av koppar, tenn och bly (Wojnar-Johansson & Ahlgren 2018). Yxan är funnen i hus 177, kokhuset, i tomtzon III på tomt IV. Bland tomtens samtida fynd märks amforakeramik, andennekeramik, fragment av vågskålar till balansvåg, två dubbelhelkammor i elfenben, en troligen av valross och en av elefantelfenben med ursprung i medelhavsområdet (fnr 14279, se Roslund 1997:253).

Yxa P

Trädgårdsmästaren 9–10, 1988–90. Fynd nr 5991. Fas 6, ca 1100–1125. Endast skafthålsparti och del av hals bevarade. Bredd 9 mm, höjd 15 mm, vikt 4 g. Spår av vulstornamentik vid halsen. Urnupen flik uppåt baktill, flikar nedtill bortbrutna. Yxfragmentet är funnet i utomhusmiljö i eller vid hus 320, kokhuset i tomtzon III på tomt II. Övriga samtida fynd från tomten är ett ryskt-bysantinskt silverkors (fnr 24447), ett tyskt silverspänne med granulerad dekor (fnr 27500, se Roslund 2010) och keramikfragment av orientaliskt gods (fnr 6653 & 7983).

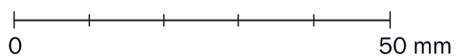
Yxa N

Yxa O

Yxa P

Referenser

- Almgren, O. 1910. En yxformad amulett från vikingatiden. *Upplands fornminnesförenings tidskrift XXVII*.
- Ambrosiani, B. 2013. *Excavations in the Black Earth 1990–1995. Stratigraphy Vol. 1*. Birka Studies 9. Stockholm.
- Arne, T. J. 1911. Sveriges förbindelser med Östern under vikingatiden. *Fornvännen* 6. s. 1–66.
- Arne, T. J. 1914. *La Suède et L'Orient*. Uppsala.
- Aspelin, J. R. 1878. *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*. Helsingfors.
- Edberg, R. 1999. Krigaramuletter från Rus i Sigtunas svarta jord. *Fornvännen* 94. s. 245–253.

- Edberg, R. 2008. Nya fynd av miniatyryxor. *På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kvarteret Humlegården 3 i Sigtuna 2006*. Wikström, A (red). Sigtuna.
- Ekre, R. Hylander, C. Sundberg, R. 1994 *Lödösefynd, ting från en medeltidsstad*. Uddevalla.
- Franklin, S. & Shepard, J. 1996. *The emergence of Rus 750–1200*. London.
- Gustafsson, Ny B. 2011. New Light on Tempered Clay - 3D White Light Scanning as a Means of Analysis of Early Medieval Casting Moulds. *Lund Archaeological Review*. Lund.
- Henricson, L. G. 2006. Hålglas i Sigtuna – 300-tal till 1900-tal. *Situne Dei*. s. 37–53.
- Jansson, I. 2010. Dansk guldsmide i Sigtuna under tidig medeltid? *Situne Dei*. s. 19–35.
- Kirpichnikov, A. N. 1966. *Drevnerusskoje oruzhie*. Vyp. 2. Moskva–Leningrad.
- KLNM = *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Malmö 1976.
- Khvoshcinskaya, M. 2012. Bronze working at Rurik Gorodishche. *The Archaeology of Medieval Novgorod in Context. Studies in Centre/Periphery Relations*. Brisbane, M. m.fl. (red). Oxford.
- Kucypera, P. & Wadył, S. 2011. Early medieval miniature axes of Makarov's type 2 in the Baltic Sea region. *Archaeologia Lituana* 2011 nr 12. s. 122–129
- Kucypera, P., Pranke, P. & Wadył, S. 2011. *Wczesnosredniowieczne toporoki miniaturowe* Toruń.
- Makarov, N. A. & Beljakov, A. S. 1989. Kemskej nekropol v severnom Beloozerje. *Kratkie Soobstjenia* vol. 198, s. 75–84.
- Makarov, N. A. 1992. Drevnjorusskie amulety-toporiki. *Rossijskaja Archeologia* 2/1992. Moskva. s. 41–56.
- Makarov, N. A. 2006. Traders in the forest. The northern periphery of Rus in the medieval trade network. *Pre-Modern Russia and its World. Essays in Honor of Thomas S. Noonan*. Red. K. L. Reyerson m.fl. Wiesbaden. s. 115–133.
- Nordahl, E. 1977. Rapport över en undersökning i kv Professorn nr 3, Sigtuna. Maskinskriven rapport i Sigtuna Museums arkiv.
- O'Meadhra, U & Söderberg, A. 2017. En säregen knivtyp i gränslandet mellan Jelling-, Mammen- och Ringerikestil. *Situne Dei*. s. 14–37.
- Panasiewicz, W. & Woloszyń, M. 2002. Staroruskie miniaturowe toporki z Grodka, pow. Hrubieszow. *Archeologia Polski* t. XLVII. s. 245–286.
- Paulsen, P. 1939. *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*. Berlin.
- Pedersen, U. 2010. *I smeltedigelen. Finsmedene i vikingtidsbyen Kaupang*. Oslo.
- Pettersson, B. 2007. Kammakeriets spridning på en tidigmedeltida stadsgård i Sigtuna. *Situne Dei*. s. 7–15.
- PVL = *Nestorskrönikan*. Övers. G. Oxenstierna. Stockholm/Stehag 1998.
- Ros, J. 2009. *Stad och gård. Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid*. Uppsala.
- Ros, J. 2016. Sigtuna and Excavations at the Urmakaren and Trädgårdsmästaren Sites. *New Aspects on Viking-age Urbanism c. AD 750–1100*. Holmquist, L m.fl. (red). Stockholm. s. 139–150.
- Roslund, M. 1990. Kulturkontakter och varuutbyte 970–1200. *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988–90*. Red. S. Tesch. Sigtuna. s. 53–61.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Lund.
- Roslund, M. 1997. Crumbs from the Rich Man's Table – Byzantine finds in Lund and Sigtuna, c. 980-1250. *Visions of the Past. Trends and traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Red. H. Andersson m.fl. Lund. s. 239–297.
- Roslund, M. 2010. Västanfläkt eller en stadig vind? Kontinentala och insulära inslag i Sigtunas tidiga medeltid. *Situne Dei*. s. 43–52.
- Roslund, M. 2016. Stridsyxor och sjöfågel – norrländska nätverk med Östeuropa under vikingatid och tidig medeltid. *Mellan slott och slagg. En vänbok till Anders Ödman*. Gustin, I. m. fl. (red). Lund. s. 235–252.
- Schetelig, H. 1911. En miniatyryx av bronse fra vikingetiden. *Bergens museums aarbok*. Nr 13. s. 3–18.

- Snorre Sturlasson. 1993. *Nordiska kungasagor 3, i översättning av Karl G. Johansson*. Stockholm.
- Söderberg, A. 2008. Metall- och glashantverk. *På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kvarteret Humlegården 3 i Sigtuna 2006*. Sigtuna. Wikström, A. (red). Sigtuna. s. 97–130.
- Söderberg, A. (*in press*). Viking Mouldmaking. Experimental and reconstructive aspects. *EXARC Journal*, 4 2018. (<https://exarc.net/issue-2018-4>)
- Söderberg, A. & Gustafsson, Ny B. 2006. A Viking Period silver workshop in Fröjel, Gotland. *Fornvännen* 101. s. 29–31.
- Söderberg, A. & Gustafsson, Ny B. 2007. Från prestigevarugjutning till myntning, tidigmedeltida metallurgi i kvarteret Trädgårdsmästaren, Sigtuna. *Situne Dei*. Tillväxten 1910 = Tillväxten under år 1910. *Fornvännen* 5. s. 211–300.
- Wikström, A. (red). 2008. *På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kvarteret Humlegården 3 i Sigtuna 2006*. Sigtuna.
- Wikström, A. (red). 2011. *Fem stadsgårdar – arkeologisk undersökning i kv. Trädgårdsmästaren 9 & 10 i Sigtuna 1988–90*. Sigtuna.
- Wojnar-Johansson, M. & Ahlgren, H. 2018. Analys av metallyxor från Sigtuna, kv Trädgårdsmästaren 9-10, Humlegården 3 och Professorn 3. Auxilia Uppdragsrapport nr 325. Opublicerad rapport.
- Woloszyn, M. 2007. Zwischen Gnesen, Krakau und Kiev. Archäologie über frühmittelalterliche polnisch–altrussische Beziehungen und die Gestaltung des polnisch–altrussischen Grenzgebietes. Frühzeit Ostmitteleuropas. *Das polnisch–ukrainische Grenzgebiet aus archäologischer Perspektive*. Red. M. Debiec & M. Woloszyn. Rzeszów. s. 188–193.
- Zemitis, G. 1998. Christliche und heidnische Symbole aus Burgen des 9.–12. Jahrhunderts in Zentrallettland (Daugmale, Talsi, Mezotne). *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts*. Hrsg. M. Müller-Wille. Mainz. s. 97–113.

Summary

Between 1967 and 2006, excavations in central Sigtuna yielded 16 miniature copper-alloy axes. Of these, 15 are of a type modelled on Old Rus' war axes. In present-day Russia, Belarus, Ukraine and Poland miniature axes like these have been found both in graves and in other archaeological contexts. However, there is no single site with more finds of miniature axes than Sigtuna. None of the Sigtuna axes come from graves; they are all from occupational layers.

The axes measure c. 35–45 mm. They have sockets to be fitted with handles, which makes an interpretation as amulets or insignia less probable. In Sigtuna, the remains of wooden handles were preserved in two axes and it is suggested that all once had handles.

The Russian scholar N. A. Makarov has identified two main groups of miniature axes based on blade type. Nine of Sigtuna's axes are of Makarov's type 1, and two of his type 2. The four remaining axes might belong to either group, but cannot be further interpreted as their blades are missing. The sixteenth axe included in the study is atypical.

Of the fifteen Sigtuna axes of Rus' type, seven belong in contexts with good stratigraphical dating, all within the interval AD 1050–1200. A dating to 1000–1050 may be possible for some of the remaining axes, but cannot be proved.

Originally, the miniature axe was probably associated with the warrior ideal, nurtured by the armed followers of the Rus' princes. When exported (and bought as gifts for young boys?), it is suggested that they quite soon lost their inherent meaning. In Sigtuna, not only broken and fragmentary miniature axes, but also several in good condition were apparently quite carelessly discarded.